

Ошо БИХАЉИ-МЕРИН

СТРАХОТЕ РАТА И МИРА

YO LO VI — ЈА САМ ТО ВИДЕО

Рат и разарање спадају у најраније уметничко представљање људских дела и недела. На господарским дворовима и славолуцима уклесавани су тријумф силе и врлине победника а не угрожавање људи и њихове патње. Ратови су избијали незадрживо, попут природних сила. Ратне грозоте и разарања доживљавани су и испаштани као бесконачне катастрофе. У свим временима и на свим просторима уметници су славили и величали верске и светске ратове као средство религије и моћи.

Франциско Гоја је у сценском превођењу ратних сукоба и покоља додирнуо невидљиво-приметну позадину духовне и друштвене стварности.

Оно што су Гоја и шпански народи доживели он је оцртао у свом графичком циклусу *Ужаси рата*: то је предео грозоте и очаја. „Yo lo vi“ — ја сам то видео — написао је он на једном листу. По први пут се један уметник усудио да прикаже страхоте рата у дијалектичком поимању стварности, без икаквог верског или националног уоквиривања тих збивања.

Гојино сведочанство се не састоји у природном посматрању покрета, форме и боје, нити у подражавању оптички видљивог. Оно што је он сликао није била само борба и умирање као објективни приказ историје, већ опакоост свих ратова и право човека да на овом свету живи без распињања на крсту.

Призори из *Ужаса рата* такође значе негацију живота у једном грозоморном миру угњетавања: тако су живот и умирање у овом делу неразлучно повезани са борбом за независност и слободу у Мадриду и целој Шпанији.

Ми смо у овом нашем столећу били сведоци другог грађанског рата у Шпанији. И ми, као Гоја, можемо рећи: „Ја сам то видео!“ Покушали смо да ускочимо у збивања пре него што она постану историја, и то са пером као и са пушком. Нисмо могли победити у тој борби. Тек је историја показала да та борба није узалуд вођена.

ДИЈАЛОЗИ У НОЋИ

У лето 1936, пред одлазак на Мадридски фронт, седео сам са Андре Малроом, — кога сам пре тога последњи пут видео у Паризу у редакцији

часописа „Nouvelle Revue Française“, — у задимљеној кафаници у Albase-ti. Изгледало је као да је то неки други човек. Сензитивни писац — претворен у војника. Његова мала ескадрила уништила је борбену групу пуковника Асенсиоа у граду Меделину. Веома успешна акција. Његове интеллигентне очи на лицу које се нервозно трзало гледале су скептично преко пилотске униформе:

„Пешадијска народна милиција није дорасла школованим и добро наоружаним легионарима. Она изгуби на земљи оно што је добијено у ваздуху.“

Нису ли можда Гојини снови о летењу, названи „Диспарате воланте“, подстакли Малроа и у њему пробудили љубав према летењу?

Упитао сам га по чему се овај грађански рат разликује од онога који је Гоја описао у бакрорезу.

„Гоја је првобитно Французе сматрао носиоцима револуције и ослободиоцима, пре него што су они покушали да оружјем окупирају Шпанију. Онда се, међутим, солидарисао са народом који је водио борбу против завојевача. Он је знао или наслућивао да је добијени рат био изгубљен.“

Ја посебно ценим Малроове књиге, не само његове романе из далекоисточних револуционарних простора, већ особито и његове есеје о Гоји, пре свега о Гојиним цртежима.

Био сам позван натраг у касарну Картел-Саламанка. На одласку рече ми Малро: „Прави значај Гојиних 'Десастрес', поред уметничке савршености, лежи у разумевању пораза победника и побеђених.“

Колона аутомобила којој смо припадали чекала је испред касарне. Пут до Мадридског фронта био је дуг. Када смо стигли на положај Каза дел Кампо, осетили смо дах опасности. Пушчани меци фијукали су изнад наших глава, одношени су рањеници, носила су била тамноцрвена од крви. Умотани у ћебад лежали су милиционари на ивици шуме, с пушкама поред себе. Зурили су у мрклу ноћ и чекали. Један се подиже из таме и пружи ми руку. „Петар. Па то је Петар!“ Осетио сам спонтану радост у његовом гласу, можда и неко последње оклевање због неизвесности. То беше Едуард Клаудиус. Његово преморено лице испод широке баскијске капе било је окренуто према мени. Петар Мерин било је име којим су ме звали другови у Швајцарској. Већ дуго времена није ме нико тако звао. Са Едуардом Клаудијусом пријатељски сам сарађивао у току емиграције у Цириху. Тамо је он написао свој први роман „Младост у прелому“ који су у наставцима штампале „Базелске радничке новине“ (Basler Arbeiterzeitung). Једно сирото па ипак незаборавно време. Као хонорар дали су ми слог оловних слова. Он је одвукао тај терет у свој стан, са надом да ће тим слогом стварно моћи да штампа своју књигу...

Сели смо један крај другог у овој новембарској ноћи, много времена није било. Аутомобил, који је требало да ме одвезе даље, чекао је у близини. Он ми је причао о свим грозотама које су се збиле последњих недеља. Мешали су се догађаји из емиграције, страх човека који илегално живи у Швајцарској од швајцарске полиције за странце — са збивањима у Интернационалној бригади у борби за одбрану Мадрида.

Рекао сам: „Ти све то мораш написати. Ако то искрено опишеш, биће то занимљива књига.“ Књига „Зелене маслине и гола брда“ била је написана. У низу радова који су потекли из његовог пера, то ми је још увек најмилија књига.

Када сам после другог светског рата поново видео Клаудијуса у Берлину, он је бир — некадашњи зидарски помоћник — заменик председника Академије уметности Немачке Демократске Републике. Дијалог из оне ноћи наставићу његовим речима. У књизи његових сећања „Немирне године“ Клаудијус пише:

„После пораза у Шпанији, после евакуације и бекства од париске *Sûreté* (Државна тајна полиција — прим. Ред.), илегално након више месеци опет у Цириху, срели смо се пре рата последњи пут. Били смо слоњени, сенке онога што је долазило спустиле су се на нас као олово и сваки радосни трен, сваки смех угушен под сивим облаком туге.(...)”

Још увек је болео пораз, још увек нисам могао да схватим зашто је до тога морало доћи. А зар свако није осећао како целом свету заостаје дах у страху од наредних недеља? Оно што ми је он (Петар Мерин) навео као образложење пораза, није ми се чинило основаним. Све то није могло зависити само од субјективног фактора. Зар нисмо били дали све што смо имали?

Он је сматрао да без јединства, без напуштања сваког од стране разних политичких праваца (анархосиндикалиста, анархитуторства, социјалдемократа и комуниста) победа није била могућна! Фракционашке борбе су сломиле морал пролетерског покрета, а московски процеси су изоловали Партију. У томе је био један од узрока пораза.“

УЗРОЦИ ПОРАЗА

Питање пораза социјализма у шпанском грађанском рату стално је оптерећивало све нас који смо били дубоко повезани са судбином шпанских народа. Судбинско је питање зашто је изгубљен овај одбрамбени рат за слободу Шпанске Републике иза које је стајала већина народа, интелигенције и сељаштва, као и читава радничка класа? Како су шпански партизани у рату за независност из 1808. године могли да победе Наполеонову „непобедиву“ армију? То је било могуће зато што су народи Шпаније били јединствени и чврсто збијени у борби против завојевача.

Има неколико важних разлога који су допринели поразу. Одлучна и брза спремност немачког и италијанског фашизма да помогне побуњеним официрима у борби против Републике и демократије: немачки и италијански транспортни авиони били су већ првих дана устанка, у јулу 1936, спремни да у критичном моменту пребаци у Шпанију Франкову армију из Африке и са Балеара. Велика помоћ у оружју од стране фашистичких земаља, и фарса „немешања“ демократских влада које су, не мрднувши ни прстом, посматрале како Хитлер и Мусолини свим силама раде на уништењу Шпанске Републике. Најзад, веома важан фактор били су и економски интереси за шпанске руднике и друга значајна рудна блага земље који су допринели да се фашистичка, па и друге велике капиталистичке силе заложу за Франкову победу у замену за ова богатства која су јевтино добиле. На крају, поред свега овог, један од узрока који су били одлучујући за трагични пораз Републике Шпаније било је нејединство републиканца, њихових центара власти, њихових политичких партија, као и њихова национална поцепаност.

Још 1932. године допутовао сам први пут у Шпанију на позив шпанских другова. Четири године касније, за време грађанског рата — прве оружане конфронтације демократије и фашизма, отишао сам по

други пут у Шпанију да извештавам о трагично-судбоносним збивањима током грађанског рата. Написао сам књигу „Шпанија између смрти и рађања“, у којој је интервенција немачког и италијанског фашизма већ схваћена као генерална проба предстојећег светског рата. Ову своју књигу нисам писао из дистанциране перспективе историчара, већ са свешћу и сазнањима очевица и саборца шпанске Републике. Писао сам је у журби и са надом да оружје речи још може нешто допринети у решавању великих размирица и противречности наше епохе.

Грађански рат који је генерал Франко водио против народа Шпаније био је бестијалнији него ратови између разних земаља. Мир под његовом владавином, који је сменио рат, била је страхота са другим средствима. Помињање смрти у наслову моје књиге указивало је на то да сам ја рат већ сматрао изгубљеним. Као и Гоја у својим „Десастрес“ нисам ни ја хтео да безнадежно гледам будућност притиснуту апокалиптичном тамом. Добијена битка против народа Шпаније била је један трагичан акорд у историјском процесу развоја. Једнога не тако далеког дана ће се самртне муке претворити у боли рађања једне нове демократске Шпаније. Из крвавог заноса освете, масовних погубљења, препуних затвора, гушења сваке слободе и масовног протеривања храбрих људи у изгнанство, до чега је дошло после Франкове победе, васкрснуће једна нова Шпанија.

НИШТА НИЈЕ УЗАЛУДНО

У дворишту касарне у Албасети, видео сам их у сивозеленим униформама како стоје с пушкама к ноzi. Били су дошли из далека: из Париза, Берлина, Лондона, из Прага, Варшаве и Београда, из Северне и Јужне Америке, са свих страна света дошли су добровољци да бране шпанску Републику. Долазили су против воље својих влада и често су илегално прелазили границу, често куповали возне карте својим последњим уштеђевинама и неретко ишли пешице далеким путевима. Они су формирали Интернационалне бригаде. То је била највећа манифестација солидарности до које је дотле дошло у историји човечанства.

Борбе на Ебру још су трајале када су под притиском европских великих сила интернационалне бригаде морале да буду повучене. На дан 15. новембра 1938. рекла је Долорес Ибарури Ла Пасионарија у свом опроштајном говору:

„Другови из Интернационалних бригада! Ви се повлачите из политичких разлога, из разлога резона државе и због оне ствари за коју сте ви са безграничном храброшћу били спремни да дате своје животе. Неки од вас могу ићи својим кућама, а неки једино у недобровољно изгнанство. Можете се повући с гордошћу. Ви сте постали историја. Ви сте постали легенда. Ви сте херојски пример солидарности и универзалности демократије. Ми вас нећемо заборавити. Када маслиново дрво мира поново процвета и његово лишће се помеша са ловорикама победе Републике — онда нам се вратите!“

Потрајало је скоро четрдесет година пре него што сам могао да отпутујем у нову Шпанију ослобођену од Франка, и да посматрам и опишем промене до којих је дошло после његове смрти. Видео сам тријумф живота над црном тиранијом фашизма и осетио пролетњи поветарац слободе.

Шест година касније, 1982, вратио сам се још једном на места из оног времена. То је било моје последње путовање у Шпанију и последње путовање мога живота. Али та земља ће заувек остати у нашим мислима и нашим срцима.

Два важна искуства из тих година стоје данас пред нама у првом плану: Да само ефективно јединство свих народа и свих напредних снага једне државе могу да преброде животну опасну кризу у рату и миру.

И да ништа није узалудно и да ће сваки организован колективни напор који се улаже и покреће на висини датог времена и његових задатака, пре или касније постати историјски делотворан, упркос свим одлагањима и заокретима историје, упркос свим привременим поразима и великим наизглед узалудним жртвама. Нити у рату нити у миру битке се не бију једног јединог дана. Решења која постају видљива само су перипетије једног конкретног историјског процеса, резултат дугорочне стратегије.

РАТ КАО АПОКАЛИПСА

Гојини бакорези „Ужаси рата“, који незаменљиви и усамљени стоје у свету уметности, нама су данас савременији него сви покушаји пре и после њега да се рат, са својим страхотама, преточи у слику. Оно што нам он приказује јесте људском руком спроведени Страшни суд, распињање на крсту његовог времена, а опет исти у време Аушвица и Хиросиме, доживљен у патњама и обликован генијем уметности. Можемо ли ми данас дешифровати Гојино проклетство ужаса и пројигирати их из прошлости у двадесето столеће?

Ово је треће велико искуство наше епохе:

Данас рат као овоземаљски вид апокалипсе доноси собом такву пропаст и уништење, после којег нема више васкрснућа: Свест човечанства претвара се у Ништа, овоземаљски свет потања у шутњу.

На Гојиним стазама оптуживали су уметници и у нашем столећу варварство које још увек влада и покушавали својом надареношћу и маштом да измене свој свет. Ова последња апокалиптичка претња нуклеарног рата доводи до радикалне промене мишљења и до ревизије људског понашања сводећи га на питање преживљавања и опстанка, с тим да се човечанство учини човечнијим и да се одбрани мир и очува живот на овој нашој Платети.

Превод са немачког:

АЛЕКСАНДАР АРСЕНИЈЕВИЋ

* Искључиво за „Повељу“;
6. април 1986. год.
У Београду